

nekih naroda, usporedo s predodžbom o slavenskom, oblikovao pojam o vlastitom narodu kao »najboljem« ili »bogosmizabranom«. Nastali su i negativni stereotipi o susjedima (takoder i o drugim Slavenima) (str. 335). U dalmatinskim gradovima, jaka »komunalna« samosvijest, a ujedno i osjećaj srodnosti sa susjednim Slavenima, rezultirala je ne u sveslavenstvu, nego u postavci o istom »ilirskom« porijeklu građana i stanovnika zaleđa (str. 336—337).

Sažimajući argumente lingvističkih priloga uvrštenih u zborniku, Litavrin i Ivanov specificiraju da su autori tih priloga obradili i one aspekte jezika koji su ostali izvan sfere svijesti (str. 336). Ključna tema bila je funkcionalna diglosija, odnosno homogena i heterogena dvojezičnost. Potonja je prevladavala na području Slavije Latine, mada je ovdje bilo izuzetaka. Naime, u jezičnom pogledu, autori lociraju Hrvate između Slavije Latine i Slavije Orthodoxe, dok u pojavi slavenskog obreda u praškom samostanu Emmaus vide potvrdu da se proces dijeljenja slavenskog svijeta na dvije »konfesijsko-jezične zone« još nije dovršio (str. 343).

Na samom kraju zbornika, Litavrin i Ivanov rekapituliraju neke nove komponente koje su utjecale na slavensku samosvijest u feudalnom razdoblju. To su 1) nastanak samostalnih slavenskih jezika; 2) porast svijesti o »feudalnoj narodnosti«; 3) porast vjerskih faktora u hijerarhiji duhovnih etničkih vrijednosti; 4) slabljenje ideje o etničkom jedinstvu unutar jedne države uslijed feudalne razdrobljenosti, odnosno strane dominacije; 5) rast uloge pismenosti i obrazovanih ljudi, i 6) stvaranje mnogo većih, čvršćih i stabilnijih »feudalnih narodnosti« u razvijenom feudalizmu, nego u ranofeudalnom razdoblju (str. 347—348).

I eto, iznijeli smo osnovne teze, rasprave i zaključke iz knjige *Razvitak etničke samosvijesti slavenskih naroda u epohi zrelog feudalizma*. U prikazu nekih priloga iznijeli smo manje ili veće kritičke primjedbe. Drugdje, gdje nismo uočili sporne teze, uglavnom smo saželi raspravu. Htjeli smo, naime, što potpunije preslikati izloženu građu (čak i kad je bila poznata), jer smatramo da je analiza etičnosti u razvijenom feudalizmu bitna ne sama za sebe, nego i za razumijevanje suvremeni

menih procesa. Među inim, postavka o hijerarhizaciji etničke samosvijesti, i problem etničkih odnosa u »univerzalnim« državama poput Bizanta ili Sveltorskog carstva, dobivaju danas novu relevantnost u novim (dakako, drukčijim!) uvjetima ujedinjavanja Evrope. Zato smo se i odlučili na duži prikaz!

Emil Heršak

Silvo Devetak

MANJINE, LJUDSKA PRAVA, DEMOKRATIJA

Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje, 1989.
340 str.

Studija Silva Devetaka predstavlja genezu razvoja međunarodne zaštite nacionalnih manjina s aspekta međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, kao i razmatranje novih tendencija u međunarodno-pravnom tretiranju prava i položaja nacionalnih ili etničkih manjina, s posebnim osvrtom na ulogu Organizacije ujedinjenih nacija na tom planu.

U prvom poglavlju *Nesredeni međunarodni odnosi — nužnost akcije na unutrašnjem i međunarodnom planu*, govori se o međuetničkim odnosima kao osjetljivom političkom pitanju. U općem osvrtu riječ je o pojavi modela »nacija-država« i povijesti modernog nacionalizma kao ideološkog pokreta u kapitalističkim i socijalističkim zemljama, te tzv. zemljama u razvoju. Nakon toga autor analizira specifičnu problematiku etničkih ili nacionalnih (autohtonih) manjina s težištem na razradi uzroka oživljavanja etnosa, među kojima posebno naglašava: proširenu ulogu modernih vlada, brzi poslijeratni proces industrijske racionalizacije, revolucionarni razvitak svih vidova komunikacija, stvaranje tzv. vlastite inteligencije, pokušaj otklanjanja suvremenog otuđenja čovjeka, pojava teza o prestanku ideologija, jačanje demokratizacije društva; zatim neki međunarodni uzroci, a to su u zapadnim zemljama prestanak neposredne opasno-

sti sovjetske intervencije u pedesetim godinama, stjecanje nezavisnosti malih državnih zajednica (Norveška, Island i sl.), te dekolonizacija Afrike, Azije i Latinske Amerike. Kao jedan od bitnih problema suvremenog multikulturalnog industrijskog i postindustrijskog društva, autor identificira kao potrebu osiguravanja njegove socijalne mobilnosti i ekonomsko-tehnološke integracije, uz poštovanje i osiguravanje uvjeta za kulturnu, etničku i nacionalnu raznolikost. U traženju odgovora na pitanje kako uskladiti načelo vezanosti nacionalne ravnopravnosti za »nacionalni teritorij« s jedne strane i nužnost socijalne mobilnosti u suvremenom industrijskom društvu s druge, analiziraju se demografske promjene u međunarodnim uvjetima, pri čemu autor razmatra tipologiju međunarodnim migracija poznatog eksperta Feliksa Grossa, s posebnim osvrtom na tzv. dobrovoljnu migraciju. Na to se nadovezuje pitanje različitih politika u višekulturnim pluralističkim društvima (koje bi trebale biti u funkciji središavanja međuetničkih odnosa), te strategije etničkih pokreta iz kojih proizlaze njihovi aktualni programi. Analiza tih programa pokazuje da su svima manje-više zajednički ovi sustavi: jezična prava, kultura i politički sadržaj.

U dijelu ovog poglavlja koji se odnosi na etnos i međunarodne odnose, razmatraju se etničke i nacionalne manjine kao akter u međunarodnim odnosima, zatim odnos manjina i regionalizma i subregionalizma (spominju se Organizacija afričkog jedinstva, Evropski parlament, Evropski savjet, i sl.).

Drugo poglavlje nazvano *Analiza nastojanja za međunarodnu zaštitu manjina, odnosno, »nedominantnih« etničkih grupa do 1966. godine* ima za cilj, kako i sam autor naglašava, analizirati novije tendencije u međunarodnoj zaštiti manjina, a naročito od kraja 60-ih godina, kada se uočavaju pokušaji traženja novih pristupa. Studija razvoja do 1966. služi kao polazna osnova za razumijevanje aktualnih tendencija u toj domeni. Budući da se u literaturi navodi kako je prve pokušaje za međunarodnu zaštitu manjina učinila već u 13. stoljeću Katolička crkva, autor je period koji razmatra podijelio u tri etape. Prva se proteže do Prvoga svjet-

skog rata i obilježena je prvenstvenim interesom za vjerske manjine. Druga je etapa obilježena tzv. sistemom Lige naroda, koji je bio na snazi između dva svjetska rata, a glavne su mu karakteristike napredak, ali i brojne kontroverze. Autor je podrobno razmotrio glavne ciljeve sistema (politička i socijalna stabilnost), opće pravne karakteristike sistema, opseg prava međunarodne garancije i problem tumačenja (među kojima navodi i definiciju manjinskog subjekta). Nadalje, proceduru za implementaciju garancija, *pro et contra* sistemu, postepeno nestajanje manjinskih odredaba, te sadašnja pravna valjanost ugovora. Treća etapa počinje nakon Drugoga svjetskog rata i traje do godine 1966. U tom razdoblju raspada se Liga naroda, a nastaje Organizacija ujedinjenih naroda. Pored osvrta na političke i socijalne okolnosti na kraju Drugoga svjetskog rata i novu međunarodno-pravnu osnovu koja se temelji na jednakosti i na zabrani diskriminacije, ovdje se razmatraju temeljni dokumenti Organizacije ujedinjenih naroda, i njenih osnovnih tijela (Povelje OUN, Deklaracije o ljudskim pravima, mirovnih ugovora i bilateralnih sporazuma, te radnih tijela za implementaciju Povelje i za unapređivanje ljudskih prava). Slijedi zatim pregled novih međunarodnih (univerzalnih) obaveza: ograničavanje suverenosti država. Tu spadaju osiguravanje fizičkog postojanja, zabrana i kažnjavanje genocida, nadalje nediskriminacija na socijalnom i ekonomskom području, zabrana diskriminacije na rasnoj osnovi i međunarodni pakt o ljudskim pravima. Posebno mjesto ima problematika regionalnog razvoja i Evropska konvencija o ljudskim pravima.

Treće poglavlje *Pokušaji interpretacije i unapređenja prava manjina* sastoji se iz dva dijela. Prvi se odnosi na sistem Organizacije ujedinjenih naroda i interpretira studije i deklaracije usvojene u okviru sistema OUN: Deklaracije UNESCO-a o rasnoj diskriminaciji, zatim nove inicijative na osnovi člana 27. Pakta u okviru kojih je i studija prof. F. Capotortija, specijalnog izvjestitelja Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, te prijedlog Deklaracije o pravima manjina. U okviru prvo di-

jela ovog poglavlja razmatraju se pokušaji nevladinih organizacija: prijedlog INTEREG: potpuna zaštita, Alžirska deklaracija: diferenciran pristup, kao i međunarodni seminari i konferencije, među kojima značajnije mjesto ima i tzv. Ohridski seminar, te razne svjetske konferencije za borbu protiv rasizma.

U drugom dijelu poglavlja riječ je o novim inicijativama na evropskom planu. Prije svega, to se odnosi na ostvarenje načela i odredbi Helsinškog akta KESSA iz godine 1975, zatim na djelatnost Evropskog parlamenta (studije, rezolucije, prijedlozi) i odnos Savjeta Evrope i manjina (proceduralni prijedlozi i studije, rad na Evropskoj povelji, prijedlog Komiteta za kulturu i socijalna pitanja).

U završnom dijelu ovoga poglavlja razmotreno je još nekoliko prijedloga nevladinih organizacija i ustanova (npr. prijedlog FUEN iz 1967, te A. I. D. L. C. M. iz 1976, INTEREG iz 1978. itd). Posebnu pažnju autor posvećuje pitanju manjina i regionalnoj suradnji i u sklopu toga detaljnije razmatra pitanje manjina u okviru suradnje u Radnoj zajednici Alpe-Jadran, a u okviru bilateralnog dogovaranja, te Osimski sporazum.

Četvrto poglavlje *Nove tendencije — nepotpuno definirana sadržina*, najznačajniji je dio cijele ove studije, jer se u njemu analiziraju novi manjinski subjekti, koji bi, uz već »tradicionalne« — nacionalne ili etničke manjine — bile predmetom međunarodno-pravnog sistema prava. Prvi dio autor je posvetio preciznijem određivanju (novih) subjekata. Razmatra odnos individualnih i kolektivnih prava kao praktično političko pitanje, a nakon toga elemente za definiciju manjina. Tako navodi elemente za definiciju koje je pred Drugi svjetski rat formulirao Međunarodni sud pravde, te Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina iz 1947, te 1951, kada je za potrebe rada Ujedinjenih naroda na zaštiti manjina Potkomisije izradila novi prijedlog. Također se navodi definicija sa već spomenutog Ohridskog seminara iz 1974, kao i kriteriji nekih poznatih svjetskih eksperata koji se bave ovom problematikom (Capotorti, Deschenes i drugi). Ovi pokušaji definicije odnose se na »klasične« manjine — na et-

ničke, jezične i vjerske, te u nekim slučajevima na nacionalne, ali u novije vrijeme javlja se potreba za priznavanjem određenog međunarodno-pravnog statusa i pravnog statusa i drugim grupama stanovništva koje se od ostalih razlikuju po etničkim, kulturnim i drugim karakteristikama. To su primjerice »starosjedioci«, radnici-migranti, izbjeglice i nosioci »regionalnih« kultura. Zbog toga autor jedan dio ovog poglavlja posvećuje upravo pojavi tih »novih« subjekata. U vezi s pokušajem određivanja sadržaja prava i dužnosti manjina, analizira slijedeće: pravo na fizičko postojanje, jednakost pripadnika manjina, kao i prava na različiti tretman, u koja spadaju: pravo na etničko postojanje, na izražavanje svoga identiteta, na priznanje slobode etničkog izbora pravo na samoopredjeljenje, pravo na slobodnu i ravnopravnu upotrebu jezika, jezik i etnički identitet, pravo na izražavanje i razvoj vlastite kulture, pravo na međunarodnu suradnju, pravo na razvoj, te pravo na žalbe i sudsku zaštitu. Posebno se osvrće na obaveze pripadnika manjina prema državi u kojoj žive. Unutar ovoga bloka autor ukazuje i na dužnosti država spram manjina.

Posljednji dio ovoga poglavlja odnosi se na problem nadzora nad izvršenjem međunarodnih odredaba o pravima manjina. Tu spadaju pitanja zabrane intervencije, nove procedure za zaštitu ljudskih (i manjinskih) prava, te pitanje međunarodnog pravosuđa.

Na osnovi analize postojećeg prava i predloženih rješenja, autor je, dakle, izradio pokušaj tipologije prava i obaveza manjina. Pokazalo se, da se radi o cjelovitom sistemu, koji bi manjinama mogao osigurati ne samo status jednakosti nego i mogućnost svestranog napretka — ukoliko bi bio usvojen u vidu međunarodno-pravnog instrumenta i ako bi ga države efikasno i dosljedno ugradile u svoj ustavni i pravni poredak, tj. u svoje društvene obveze. Upravo zato razmatrana su ne samo prava, nego i dužnosti država u odnosu na manjine.

Posljednje poglavlje *Mogućnosti unapređenja* odgovor je na pitanje kakve su stvarno mogućnosti za unapređivanje međunarodnog manjinskog

prava naročito kroz proces kodifikacije postojećih i stvaranja novih normi, u okviru Organizacije ujedinjenih naroda i na regionalnom evropskom nivou. Kako bi olakšao traženje odgovora na to pitanje, autor ukazuje na bitne probleme koje je razmatrao u pojedinim prethodnim poglavljima, stavljajući naglasak na one odnose i činjenice koje su osnova za dalju međunarodnu aktivnost, a u cilju unapređenja prava manjina. Ovo poglavlje, koje je zapravo i zaključak, obuhvaća i razmišljanja i stavove autora o ovoj kompleksnoj problematici, pa ujedno čini i sintezu sveg rada. Dodaci ovoj opsežnoj i nadasve vrijednoj studiji jesu sažetak na engleskom jeziku, biografski podaci autora Silva Devetaka, selektivna tematika bibliografija, te izbor autorovih radova, kako objavljenih, tako i onih, koji su u času izlaska knjige bili u tisku.

Jadranka Grbić

Bernard Stulli

ŽIDOVU U DUBROVNIKU (Jews in Dubrovnik)

Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, i Kulturno društvo »dr Miroslav Šalom Freiburger«, Zagreb, 1989. 99 str.

Za istraživača koji je zainteresiran za studij dijaspore, Stulijeva knjiga »Židovi u Dubrovniku« izvanredno je jedan izvor. Iako je to »samo« povijest djela židovskog naroda u dijaspori, u Dubrovniku se prelamaju glavni procesi koji prate život Židova u dijaspori. Dolaze kao pojedinci, zatim veće grupe, osniva se zajednica, razara i ponovo stvara. Zaokružujući povijest jedne od židovskih zajednica, knjiga podjednako pridonosi i poznavanju povijesti dubrovačkog kraja.

U uvodnom poglavlju, Stulli iznosi najstarije vijesti o Židovima u Dubrovačkoj Republici koji datiraju iz 14. stoljeća. Dolazili su najviše iz južne Italije, najčešće u svojstvu poslovnih

ljudi. U to doba Dubrovnik postaje značajan pomorsko-trgovački grad, važno središte posredničke trgovine između balkanskih zemalja i ostalih jadranskih, i dijela mediteranskih tržišta. Međutim, tek krajem 15. stoljeća, Židovi se stalno nastanjuju u Dubrovniku, što je uglavnom poticano prigonima Židova iz Španjolske i Portugala. Takvo naseljavanje izaziva otpore nekih krugova domaće sredine, koje Stulli analizira ne zadržavajući se samo na konstatacijama da je predrasuda bilo, nego analizira njihove uzroke opisujući gospodarsku situaciju i, uvijek, ponovo, u svakom razdoblju, odnose crkve i Republike. S obzirom da je trgovina za Židove bila jedini mogući način egzistencije, dubrovački trgovci vide u njima konkurenciju, te onemogućavaju njihovo naseljavanje. Osim toga, Dubrovačka Republika kroz 16. cijelo stoljeće ima tijesne pomorske, trgovačke i političke veze sa Španjolskom i od nje uživa najveću političku zaštitu, tako da preuzima i španjolsku praksu donoseći odredbe protiv stalnog naseljavanja Židova. Međutim, jačanjem udjela židovskih trgovaca u balkanskoj trgovini i Židovima se počinju izdavati povlastice te se 30-ih godina 16. stoljeća ponovno stalno naseljavaju: postaju stanovnicima (*habitatores*) grada, ali ne dobivaju status »građana« (*cives*), nego i dalje ostaju »stranci« (*foresterii*).

Ipak, taj im status već omogućava da organiziraju svoju zajednicu koja otada ima predstavnika — »konzula«. Po želji dubrovačke vlade, Židovi se isključivo nastanjuju u ulici određenoj za njih i nose znak da bi se razlikovali od kršćana. Takav ih položaj ipak u potpunosti ne štiti od represivnih mjera vlasti koja, ili povećava carine na njihovu robu, ili određuje broj Židova koji se mogu baviti trgovinom, a ostale iseljava. Osim toga, Katolička crkva često poduzima akcije protiv Židova, bilo javnom propagandom, bilo intervencijama kod vlasti. U to doba, krajem 16. stoljeća, dio trgovine sa zaletom preuzima Split, tako da te gubitke osjećaju i dubrovački Židovi. Međutim, zaštitu židovskim trgovcima i njihovim interesima znale su pružiti i turske vlasti koje su nerijetko intervenirale kod dubrovačkih vlasti. Osim toga, Židovi u Dubrovniku bili su po-